

EDUCATION AND TRADITIONS IN THE STUDY OF GEOGRAPHY OF BULGARIA

Abstract: The situational analysis of the normative documentation reveals the main step by step of introducing the educational changes in the Bulgarian school geography. In the current school year, 2019/2020, the introduction of the new curricula for compulsory geography and economics preparation with the last class for the first high school stage of secondary education degree - grade X is completed. The article displays the identified educational traditions in geography training in Bulgaria, which are preserved and further developed in the context of new educational ideas and priorities. The State Educational Standard for Geography training in Bulgaria determines the specific and traditional geography algorithm for characterizing a country, applied in the new conditions - geographical location and borders, natural components, natural environment, population, state structure and management, economy and regional geography - regions of planning.

Author information:

Stela Dermendzhieva

Prof. PhD

University of Veliko Tarnovo „St. st. Ciril and Methodius”,

✉ stela.dermendzhieva@mail.bg

🌐 Bulgaria

Tamara Draganova

Chief Assistant, PhD

University of Veliko Tarnovo „St. st. Ciril and Methodius”,

✉ tamara_draganova@mail.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

curriculum, educational reform, educational traditions, geography of Bulgaria, traditional geography algorithm.

„Развитието на образованието е една еволюция, в хода на която се усъвършенстват и утвърждават непреходните елементи в него...”

Димитър Кънчев

Образователната реформа в България се реализира поетапно и цели плавен и целенасочен, организиран и управляван процес на установяване на образователните промени чрез нови закони и всички негови подзаконовни нормативни актове. Законовата инфраструктура е израз на новото мислене, на глобалните образователни тенденции, на европейските образователни рамки и ценности, на географското образование, на концепцията за образованието като първостепенен приоритет, на образователната интеграция и политики, на българското училищно географско образование.

Установените нормативни промени са фокусирани към въвеждане на новите държавни образователни стандарти (ДОС), учебните планове и учебните програми, както и одобрените учебници по география и икономика. Необходимостта от синхронизиране на глобалното образование, на европейската образователна рамка и националното образователно богатство е важна за повишаването на качеството на образование, на успеваемостта и мотивацията на обучаемите. Обучението по география на родната страна формира географската грамотност и

култура на всеки ученик, за да има цялостна и завършена, обобщена и обективна представа и критично мислене за света, широк светоглед за територията, в която живее и се развива. Приложен е принципа от общото към конкретното, единичното или от хронологичните, холистичните и хорологичните представи за света и за родната страна – България.

Всяка образователна промяна е носител на иновативни решения и политики, на структурни и съдържателни нововъведения, иновации и технологизация. Всяка промяна е и носител на традициите в училищното образование.

Приемаме разбирането на Д. Кънчев, който защитава тезата, че *„нашето образование трябва да се съобразява със световните тенденции, но всичко следва да бъде пречупено през особеностите на българската действителност и традиции, така както са правили нашите просветни дейци по география след Освобождението.“* [1]

Но и всяка образователна реформа е съхранена „картина“ от образователните традиции на училищното образование. Обучението по география и икономика в X клас е носител на традициите в българското училищно образование, както и на иновациите в преподаването, които *„изискват прилагане на ефективни методи на обучение, поддържащи желанието на учениците за учене, за развитие и реализация на човешката индивидуалност“.* [2]

Образователните традиции и съхраняването на училищната географска образователна идентичност при обучението за родната страна е задължително и необходимо настояще, с корени в бъдещето за нацията, държавата, науката, методиката и дидактиката на географията.

На фона на продължаващата образователна реформа в страната, продължават да са актуални и дискуссионни темите с широка обществена значимост – структура и учебно съдържание, цели, очаквани резултати, нови понятия, методи на преподаване и обучение и др., като свойства на социалната система и инструмент за управляване на образователната политика. Образователните промени във времето са резултат от новите потребности на обществото, от глобалните образователни политики, от мястото и ролята на образователните променливи (процеси и явления) и обекти.

В системата на българското училищно образование са въведени новите процедурни образователни изисквания в различни учебни години за задължителната общообразователна подготовка по география и икономика. Образователната ситуация при въвеждането на учебните програми по география и икономика по учебни години е следната:

- ✦ **2016/2017** учебна година: учебна програма по география и икономика за **V клас**;
- ✦ **2017/2018** учебна година: учебни програми по география и икономика за **VI и VIII клас**;
- ✦ **2018/2019** учебна година: учебни програми по география и икономика за **VII и IX клас**;
- ✦ **2019/2020** учебна година: учебна програма по география и икономика за X клас.

В настоящата учебна година 2019/2020 завършва въвеждането на новите учебни програми за задължителната подготовка по география и икономика с последния клас за първи гимназиален етап на средната образователна степен – *X клас*. Образователната реформа в страната продължава, като в следващите две учебни години влизат в сила учебните програми за профилираната подготовка по география и икономика в XI и XII клас:

- ✦ **2020/2021** учебна година: учебна програма по география и икономика за **XI клас**;
- ✦ **2021/2022** учебна година: учебна програма по география и икономика за **XII клас**.

Изучаването на географията на родната страна е **част от единната държавна образователна политика** и осигуряване правото на училищно образование. Обучението за страната е експлицитно и имплицитно обвързано с основните цели и принципи в системата на предучилищното и училищното образование. Основен принцип на образователната система в условията на реформа е именно *„запазване и развитие на българската образователна традиция“.* [3]

Курсът *География на България* е **обстойно изследван и проучван в ретроспекция**, като в богатото методическо наследство при изучаване на родната страна фигурират анализи за наименованието и хорариума учебни часове, мястото и ролята на курса, значението и приложимостта, целите и очакваните резултати, темите и подтемите, вертикалните и хоризонталните връзки, структурата и съдържанието, методите и особеностите на преподаването за страната.

Курсът *География на България* е **традиционен за българското училищно географско образование**. То е отговорно за формирането на научно-обективна географска картина за родната страна, която се изучава в двата последни класа на двете образователни степени – основна и средна. В X клас се завършва с изучаването на *География на България*, като **последен курс от задължителната общообразователна подготовка** на учениците на първи гимназиален етап. Да се завършва гимназиален етап с изучаване на курс за родната страна е дългогодишна образователна традиция в българското училище и закономерно-логическа завършеност на когнитивните процеси в обучението по география и икономика.

В условията на образователна реформа е запазено **обучението да е в X клас**, което е финализирано и хармонизирано в теоретична цялост от дедуктивното към индуктивното. В структурно-съдържателен аспект е съхранена традицията **курсът да е самостоятелен**, в който да се изучава само родната страна - *България*. Курсът за родната страна присъства в обучението по география още в първите български училища и учебни програми като самостоятелен в средната степен на образование.

Методиката на обучението по *География на България*, както и съдържателните аспекти и научни основи на географската наука, следват философията на курса за родната страна, съобразно **новите и съвременните теоретични постановки** при трансформиране на научните основи на географията на ниво училищен курс.

Хорологичното изучаване на териториалната единица - *България* в последния клас е в условия на най-близко и **индуктивно позициониран вектор** на идейната, екзистенциалната и концептуалната рамка за обучение на родната страна на фона на по-големите територии (континенти, региони, страни), изучени в предходните класове. Тази методико-дидактическа концепция осигурява многовариантност, многопластовост и обогатяване на подходите за изучаване на родната страна.

Завършващият курс по география на родната страна в средната степен на задължителната общообразователна подготовка е надграден от опорните знания, умения и отношения в V, VI, VII, VIII и IX клас, чрез които е реализирана приемственост, разширяване, вазимна обвързаност и трайно усвояване на учебното съдържание или едно естествено продължение на всички курсове по география и икономика от V клас и реализиран интрадисциплинарен интегративен географски синтез.

Традиционни са **интра-дисциплинарните връзки между двата курса** по география на страната между VII и X клас, водещи към „развиване и разширяване, надграждане и задълбочаване, усложняване и комплексно синтезиране на интрадисциплинарността”. [4, 11] Достига се до по-високо научно-теоретично и методико-дидактическо ниво на разширяване и обобщаване на географските знания, умения и компетенции за родната страна. Интрадисциплинарната обвързаност между учебното съдържание на двата класа, в които се изучава курса по *География на България* е конструирано чрез **смесен (спираловиден) модел** и е „необходимо синтетично единство на цялостната вертикална система, проектирана по класове в българското училищно образование”. [5, 6, 11]

В X клас се доразвиват и усъвършенстват формираните от предходните класове знания (V, VI, VII, VIII и IX клас), умения и компетенции, дидактически опори, които се прилагат в

обучението за страната като разкриват големия **интеграционен потенциал на курса по География на България.**

Съществуват обективни връзки, взаимодействия и взаимозависимости на вертикалната интеграция, която завършва с изучаване на родната страна като естествен, последователен и логически край на задължителното географско образование в българското училище.

Опорните знания от V до X клас за природната география, социално-икономическата география и регионалната география са **научно - теоретичната основа за обучението** по темите на учебното съдържание и по област на компетентност *География на България.*

В новите учебни програми по география и икономика присъства важен дидактически елемент, който доказва богатството на образователните традиции и е съхранен в иновативна проекция – **междупредметните връзки.**

Введените правила и алгоритми в обучението за България са базови и традиционни, а цялостната концепция и последователни стъпки за обучението на родната страна представлява дидактически утвърден **алгоритмичен модел за характеризирание на страна:** *Географско положение и граници на България; Природна среда на България. Природни компоненти; Природогеографски области; Население на България; Селища; Държавно устройство и управление; Стопанство; Регионална география. Райони за планиране.* [7, 8, 9, 10, 11]

Чрез алгоритъма за изучаване на България (страна) се осъществява обучение в логически цялостна система от географски знания, издържана последователност, в която всяка стъпка е детайлизирана и създава условия за усъвършенстване на географската култура за родната страна, както и за утвърждаване на обективен светоглед.

Съхранено е понятието **алгоритъм** в учебната програма по география и икономика в X клас.

Курсът по география на България е конструиран на основата на **триединството и взаимодействието в системата природа – общество – стопанство**, което се явява традиционен модел на идеята за взаимозависимост между природата, човека и антропогенната дейност с неговата стопанска дейност. Обучението според алгоритъма за характеризирание на страна. *България* е доказателство и пример за подредено изградена система от знания, умения и компетенции за родната страна.

Традиционна дидактическа опора на обучението по география, чрез прилагане на географски алгоритми е съхраняването и използването в учебния процес на алгоритми за поведенчески модели при природни бедствия и неблагоприятни природни явления – *наводнение, земетресение, лавини, гръмотевични бури* и др.

В обучението по география в X клас са приложени и други **традиционни географски алгоритми** – общо 20 броя за изучаване на географски обекти, процеси и явления от 5 типа: **характеризиране на държавни граници, на стопански сектор, на стопански отрасъл и на стопански подотрасъл.**

Изключение прави изискването на учебната програма за характеризирание на държавни граници, за който няма в учебните програми от V до X клас примерен алгоритъм/правило или опорен дидактически модел, приложен по интеграционната вертикала.

В ретроспекция има примери в българската методическа литература за алгоритъм за характеризирание на държавни граници.

В обучението по *География на България* констатираме съхраняване на наименованието на темите на учебното съдържание, като в цялост те се открояват със **сравнителна тематична устойчивост**, като наименование и структурна съдържателност. Например: *Географско положение, граници и големина, Релеф, Полезни изкопаеми, Климат, Води, Почви, растителност и животински свят, Дунавска равнина..., Брой, разпределение и движение на населението, Структура на населението..., Национално стопанство, Първичен сектор – обща*

характеристика, Растениевъдство, Животновъдство, Вторичен сектор. Енергетика..., Третичен сектор. Транспорт..., Югозападен район, Южен централен район и др. [7, 9, 10]

Съхранена е последователността и съдържанието на темите като дидактическо единство между природната география, обществено – икономическата и регионалната част от курса по география на България.

Традиционно в учебните програми при обучението за родната страна са дефинирани **очакваните резултати и новите понятия**.

Обучението за родната страна или географското образование е средство за формиране и утвърждаване на **патриотичното възпитание** у учениците, както и формиране на националното самосъзнание и личното отношение към Родината.

Акцентът е поставен с детерминирането на главната цел на учебната програма в X клас – „Обучението по география и икономика в X клас е насочено към придобиване на ключови компетентности чрез овладяване на знания, умения и отношения, свързани с територия, най-близко свързана с живота на ученика – родната страна”. [9].

Учебната програма съдържа конкретизирани примери в допълнителните уточнения, като необходимо условие за постигане на целите на обучението по география и икономика в X клас:

- ✓ „анализиране на демографската ситуация в родния край;
- ✓ **посещение на ферма/производствено предприятие** и изготвяне на научно съобщение за земеделско/промишлено производство;
- ✓ **характеристика и представяне в различни форми, вкл. с използване на ИКТ на предприятие в родния край**”. [9]

Акцентиращ се на комплексния подход и целесъобразното съчетаване на интелектуалните и практическите умения и дейности за систематизиране и обобщаване на географските познания за родния край чрез посещения на предприятия.

Традиционен елемент на образователната реформа, свързана с обучението за родната страна е усвояването, разширяването и усъвършенстването на уменията за **работа с географска карта** във всички аспекти. От една страна ДОС регламентира очакваните резултати от обучението за постигане на общообразователната подготовка в края на класа - **идентифициране и локализиране на географските обекти по карта** (при област на компетентост *Географска информация*), а от друга в учебната програма са конкретизирани компетентностите като очаквани резултати от обучението. Чрез активни глаголи ясно са разписани и по теми дейностите за постигане на тези очаквани резултати:

- ☛ „характеризира държавните граници по алгоритъм с помощта на **географска карта**;
- ☛ характеризира с помощта на **карта** и хидрограма представителни реки...;
- ☛ разпознава река по **карта** и я съотнася към хидрограма;
- ☛ локализира (назовава и посочва) на **картата** защитени територии в областта (7 пъти);
- ☛ локализира (назовава и посочва) на **картата** центрове на хранително-вкусовата промишленост;
- ☛ локализира (назовава и посочва) на **картата** автомагистрала, основни железопътни направления, пристанища, летища;
- ☛ локализира (посочва, назовава) на **картата** райони за планиране;
- ☛ локализира (посочва и назовава) на **картата** административните области и областните центрове;
- ☛ локализира (посочва и назовава) на **картата** административните области и областните центрове (с повтаряемост 5 пъти)”. [9]

Значението на географската карта за географията е като „**алфата и омегата**”, защото „**всяко географско знание започва и завършва с географската карта**”. [2]

Безспорно обучението по география на родната страна е немислимо без работата с географска карта – едно задължително и необходимо средство, негова цел, нагледна основа за межкултурна комуникация и част от географската и общата култура на всеки човек.

Традиционно в обучението по география е да се работи и с **контурна карта**, като формирането на картографските умения съпътстват географското образование от неговото въвеждане в българското училище.

В учебната програма по география и икономика за 10 клас се съдържат 13 компетентности като очаквани резултати от обучението със съдържание на дейности, изискващи от учениците *работа с контурна карта*:

- ☞ представя особеностите на държавните граници върху **контурна карта**;
- ☞ представя находища на полезни изкопаеми върху **контурна карта**;
- ☞ представя върху **контурна карта** представителни реки...;
- ☞ представя изучени градове в България върху **контурна карта**;
- ☞ представя областните центрове върху **контурна карта**;
- ☞ представя териториалната структура на растениевъдството върху **контурна карта**;
- ☞ представя териториалното разположение на електроцентрали в България върху **контурна карта**;
- ☞ представя центрове на металургията и машиностроенето върху **контурна карта**;
- ☞ представя центрове на химическата промишленост върху **контурна карта**;
- ☞ представя центрове на леката промишленост върху **контурна карта**;
- ☞ представя центрове на хранително - вкусовата промишленост върху **контурна карта**;
- ☞ представя основните автомагистралаи и железопътни направления върху **контурна карта**;
- ☞ представя природни и антропогенни туристически обекти върху **контурна карта**. [9]

В допълнителните уточнения на учебната програма е разяснено необходимото условие за постигане целите на обучението по география и икономика в X клас – работа с **географска карта**, анализиране на климатограма, хидрограма, стълбчеста и кръгова диаграма; представяне на географска информация върху **контурна карта**; изработване на схеми, таблици, постер; изработване на туристически маршрут.

Традиционни дейности, които са детерминирани в учебната програма по география и икономика за придобиване на ключовите компетентности в X клас са: *съставяне на текст* (отговор на научен въпрос, есе, научно съобщение); *четене на географска карта и анализиране на различни видове диаграми и други графични изображения*; *работа с географска карта, анализиране на климатограма, хидрограма, стълбчеста и кръгова диаграма*; *представяне на географска информация върху контурна карта*; *изработване на схеми, таблици, постер*; *генериране и интерпретиране на информация от различни източници*; *съставяне на разширен план*.

Обучението по география е съотнесено към базовите компетентности на обществените науки и гражданското образование, с което е съхранена образователната традиция преди образователните промени. Учебният предмет *География и икономика* е съотнесен към групата на учебните предмети - *Околен свят, Човекът и обществото, История и цивилизации, Философия и Гражданско образование*, които градят основата на социалните и гражданските компетентности. [10]

Принадлежността на географията към групата на обществените науки, свидетелства за все още дискуссионния въпрос за мястото на учебния предмет към групата от учебни предмети на природните или обществените науки.

Курсът *География на България* има важно място и интегрален характер в системата на българското училищно географско образование. Образователната реформа в България от една

страна е съхранила училищните географски традиции, а от друга е въвела новости, които са в отговор на социалната поръчка и общественото изискване към съвременното образование.

Курсът в последната година на задължителното географско образование при първи гимназиален етап на средната степен е логически, теоретично-методически и естествен завършек на обучението по география и икономика при формирането на географската култура и грамотност на учениците, завършена и обобщена представа за Родината и света.

Обучението завършва не само с изграждането на научно – обективна географска картина за света, но и за родната страна чрез овладяна система от географски знания, умения и отношения в географското пространство.

References:

1. Kanchev, D. (1996). Nauchno – metodicheski osnovi na obuchenieto po geografiya v balgarskoto uchilishte. S., Tilia, p. 5.
2. Dermendzhieva, S., Sabeva, P., Dimitrova, B. (2010). Geografiya i obrazovanie. Metodika na obuchenieto po geografiya, I chast. V. T., UI „Sv. sv. Kiril i Metodii”, 2010, p. 265.
3. Zakon za preduchilishното i uchilishното образование. 2015.
4. Dermendzhieva, S., Draganova, T. (2019). Methodical projections and intra - subject integration synthesis in the training Geography of Bulgaria under the new conditions. – In: Acta Pedagogica Naturalis (APNat), Copyright Center, UI „Konstantin Preslavsky University of Shumen”, Vol 2, No 1, pp. 20 - 29.
5. Dermendzhieva, S., Sabeva, P. (2018). Kniga za uchitelya po Geografiya I ikonomika 7. klas. S., Prosveta, p. 7 - 25.
6. Dermendzhieva, S., Sabeva, P. (2019). Kniga za uchitelya Geografiya I ikonomika 10. klas. S., Prosveta, p. 7 – 22.
7. Dermendzhieva, S., Draganova, T. (2018). Didactic supports for situating the Geographic training of Bulgaria. International Journal with Global Impact Factor – KNOWLEDGE Scientific Papers – EDUCATION, Institute of Knowledge Management, Vol. 26.2., pp. 663–669.
8. Dermendzhieva, S., Draganova, T. (2018). Situatsionen analiz na tipov plan (algoritam) v obuchenieto po „Geografiya na stranite“ na Balkanskiya poluostrov. Acta Pedagogica Naturalis (APNat), SHU „Ep. K. Preslavski“, T. 1, № 1, pp. 18 – 26.
9. Uchebna programa po geografiya i ikonomika za X klas (obshtoobrazovatelna podgotovka). (2018).
10. Naredba № 5 ot 30.11.2015 g. za obshtoobrazovatelната podgotovka. (2015).
11. Dermendzhieva, S., Draganova, T. (2018). How the „Geography of Europe” subject is studied in new educational realities – following the Bulgarian secondary school model. The overarching issues of the European space, Porto, pp. 54 – 71.